

Berényi Marianna

Táguló múzeumi univerzum

Az ICOM 2022-ben elfogadott múzeumdefiníciója

DOI: [10.54742/tabula.2022.1.03](https://doi.org/10.54742/tabula.2022.1.03)

Kulcsszavak: *múzeumdefiníció, muzeológia, múzeumelmélet, ICOM, világkultúra múzeumok*

1.

„A múzeum a társadalom szolgálatában álló, nem profitorientált, állandó intézmény, amely kutatja, gyűjti, megőrzi, értelmezi és kiállítja a tárgyi és szellemi örökséget. A múzeum a nyilvánosság számára nyitott, hozzáférhető és befogadó, elősegíti a sokszínűséget és a fenntarthatóságot. Etikusan, szakszerűen és a közösségek részvételével működik és kommunikál, változatos tapasztalatot nyújtva az oktatás, a szórakozás, a reflektív gondolkodás és a tudásmegosztás terén” (1) – hangzik az ICOM (International Council of Museums) 2023-as prágai közgyűlésén ötszáz múzeum képviselője által, kilencvenkét százalékos támogatottsággal elfogadott új múzeumdefiníció magyar fordítása (Sári 2022). Az ötven év után először jelentősen megváltoztatott meghatározás megerősíti az intézménytípus klasszikus, tárgyakat óvó és kutató funkcióit, a múzeumok oktatásban és a kulturális turizmusban betöltött szerepét, miközben elfogadja az elmúlt évtizedekben zajlott muzeológiai folyamatok eredményeit, a múzeum társadalmi feladatait és felelősségét, közösségekkel való együttműködésekre épülő projektjeinek jelentőségét. Tanulmányomban a definícióalkotás zajos szakmai viták által kísért folyamatainak bemutatására törekszem, különös tekintettel az etnográfus háttérrel rendelkező muzeológusok elképzeléseinek felvázolására. A viták és a mögöttük álló, a különböző kultúrák, államok, nemzetek, múzeumi diszciplínák eltérő hagyományaiban és gyakorlataiban gyökerező különbségeket a témában, főleg az ICOM gondozásában megjelent tanulmányok, jelentések, vitaanyagok, az eseményeket véleményező közéleti írások alapján összegzem, feltéve a kérdést: mennyire tükrözik a nemzetközi múzeumi szervezet folyamatai azt a lüktető demokratikus szellemiséget, amely az új fogalommeghatározás egyik legfontosabb üzenete.

Három mondat, három gondolatkör

2.

A definíció három mondata akár három gondolatkörként is értelmezhető: az első a szakmai alapfeladatokat és a küldetést, a második a társadalommal való viszonyt, a harmadik a működés módját és jellegét artikulálja. Míg az első megerősíti az intézménytípus klasszikus meghatározását, a második blokk az elmúlt évek szakmai diskurzusainak kulcsfogalmait használva kinyitja azt. (2) Az első mondatban a fő múzeumi funkciók mellett azonban már nem anyagi és szellemi bizonyítékok gondozásáról esik szó, hanem tárgyi és szellemi örökségről, amely jóval tágabb kontextus lehetőségét kínálja fel. Elmozdulás érezhető a nonprofit helyett (3) a *not-for-profit* kifejezés használatával a gazdasági működés terén, miközben bent maradt a sokak számára nehezen értelmezhető „állandó intézmény” fordulat. A második egységben a nyilvánosság, a nyitottság, a hozzáférhetőség, a befogadás, a sokszínűség hangsúlyozása nemcsak azért döntő, mert megerősíti az ezekhez a

fogalmakhoz kapcsolódó praxisokat, hanem mert azok „áttörik”, „áttetszővé tesz” a klasszikus múzeumépület szimbolikusan és a valóságban is tömör, zárt falait. Azaz a definíció második mondata egyúttal azt is jelzi, hogy megváltozott a különböző, múzeum felé mutató folyamatok jellemző egyirányúsága, ellenőrzésük módja. A tárgyak nemcsak bekerülhetnek a múzeumba, ahol a szakemberek megőrzik őket, és folyamatosan gazdagítják a hozzájuk kapcsolódó tudást, amit, ha a látogatók eljönnek, nemcsak megnézhetnek, megismerhetnek a tudományosság és a kurátori elképzelések keretei között, hanem közelebb is kerülhetnek hozzájuk. Bekapcsolódhatnak a múzeumi tudáskörforgásba a megtekintés és a tanulás lehetőségén túl saját tudásaikkal, hagyományaikkal, kérdéseikkel, akár a virtuális térben, anélkül, hogy fizikailag belépnének a múzeum terébe, az általa szigorúan szabályozott időkereteken túl (nyitvatartási rend). A *sokszínűség* és a *fenntarthatóság* kifejezések használatának abból a szempontból is jelentősége van, hogy deklarálja, a múzeumnak nemcsak a múlttal van dolga, hanem a jelen globális kihívásaival is. A múzeumdefiníció harmadik mondata pedig ehhez az újfajta gyakorlati működéshez kínál kulcsszavakat, hangsúlyozva az etikus működés, a szakszerűség, a részvételiség szerepét, a módszertani munka céljaként pedig új elemként beemeli a reflektív gondolkodás és a tudásmegosztás szerepét. Az új definícióban már a múzeumi kommunikáció is helyet kap, amely azontúl, hogy az egyirányú, frontális ismeretátadásra épülő múzeumi nyelv átalakítására is ösztönöz (hiszen a közösség részvételével kommunikál), mélyebb átalakulásokra is utal. Holisztikus módon átszövi, hálózatként összeköti offline és online a múzeum különböző szakterületeit a közönséggel és egymással a társadalmi felelősségvállalás, a nyitottság jegyében, monitorozza a különböző közösségek igényeit, azokra céltudatosan reflektál, még hozzá a múzeumi mellett több csatornát működtető, az egyirányú megoldások helyett, párbeszédre törekvő offline és online kommunikációs eszközökkel és módszerekkel. A meghatározásban felsejlő múzeum modellben az intézménytípus nem csak tudományos, közművelődési és szórakoztató céllal végzi az alapfeladatait, azaz oktat és szórakoztat. A hangsúly a befogadók tapasztalataira, pontosabban tapasztalatszerzési lehetőségeire helyeződik: az ideális múzeumnak úgy kell működnie, hogy a különböző képességű és háttérű látogatók, múzeumhasználók igényeik szerint meríthessenek az itt felhalmozott és gondozott tudásból. Az új definíció konkrétan nem mondja ki, de összességében érzékelteti, hogy a klasszikus fizikai múzeumban zajló, múzeumi szakemberek által ellenőrzött, szigorúan felügyelt folyamatokhoz, információkhoz és jelentésekhez való viszony átalakult. Ebből a szempontból már a nyitó kifejezés – „a társadalom szolgálatában álló, nem profitorientált” –, valamint a korábbi – „profitra nem törekvő, a társadalom fejlődése szolgálatában álló” – felütés kifejezéseinek sorrendcseréje is üzenetértékű.

Ami nem maradhatott a definícióban

3.

Az új ICOM definíció még érdekesebb, ha azt is megvizsgáljuk, milyen kifejezések, üzenetek nem kerülhettek a meghatározásba az utóbbi évek javaslataiból. Az ICOM hosszú ideje szükségesnek érzi korábbi meghatározásának reformját, 2017-ben meg is alakult egy bizottság (Museum Definition, Prospects and Potentials, MDPP), amely a múzeumdefiníció megújítása mellett azt tűzte ki célul, hogy felderíti azokat a társadalmi folyamatokat, melyek hatással vannak a múzeumokra, illetve megvizsgálja a hatályos múzeumdefiníció érvényességét, relevanciáját (Sári 2023: 10; Sandahl 2017; Sandahl 2019a; Galambos 2019b; Davis 2020;

Mairesse 2020; Brulon Soares 2020). Az első, 1946-os meghatározás óta kilencedik alkalommal bekövetkezett módosításnak (4) az igényét jól érzékelteti az ICOM muzeológiai nemzetközi bizottságának, az ICOFOM-nak a közreműködésével 2017 júniusa és 2019 októbere között szervezett, több mint ezer főt megszólító konferenciasorozata. Bár nem volt konszenzus a definíció gyökeres megváltoztatásáról, egyértelművé vált, hogy a korábbi meghatározás nem tartalmazza a 21. század múzeumi gyakorlatában központinak számító értékeket (Sandahl 2017). A kritikai elemzések során kirajzolódott, főleg a latin-amerikai múzeumok esetében, hogy a múzeumok társadalmi szerepvállalása, részvételi és inkluzív funkciói terén olyan lényegi elmozdulás következett be, amely az intézménytípus önmeghatározását is érinti (vö. Wilhelm 2013). Az ICOM tagság jelentős része számára problémát jelentett az „állandó intézmény”, a „társadalom szolgálatában álló” és a „profitra nem törekvő”, valamint a „szórakoztató cél” fordulat, a magyarul tudományosnak fordított „education” szó használata, az „anyagi és szellemi bizonyítékok” jelölés. Halaszthatatlanná vált, hogy az új definíció reagáljon az olyan, a múzeumok számára is érzékelhető globális trendekre, mint a globalizáció, a dekolonizáció, az urbanizáció, a digitalizáció, a tudás demokratizálása, a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek, a klímaváltozás, az állami finanszírozás visszaesése, a szaktudás elvesztése, a fokozott átjárhatóság, a részvételiség iránti igény (Galambos 2019b; Sandahl 2019a; Davis 2020). Ez alapján 2018 decemberében az MDPP egy hosszú listát javasolt az ICOM igazgatóságának azokról az elemekről, amelyekről úgy érezte, hogy egy új definícióban nélkülözhetetlenek (múzeumi célok és értékbázis, alapvető feladatok, eltérő világnézetek és hagyományok elfogadása, mély társadalmi egyenlőtlenségek, a hatalom és a gazdagság aszimmetriáinak felismerése, a fenntarthatóság problémái, a múzeum szakértő szerepe, fórum, találkozóhely és a tanulás színtereként való működés, átláthatóság). Jette Sandahl, az MDPP és az Európai Múzeumok Fórumának az elnöke kiáltványként is értelmezhető írásában kifejtette, hogy az új meghatározásnak nemcsak a múzeumok lényegét, általános céljait, értékeit kell tartalmaznia, hanem a revízióra való felkészülés során a hatályos definícióban elhallgatott tényeket is azonosítani kell, fel kell tárni a korábbi évszázadokban kialakult működés társadalmi, tudományos és politikai gyökereit. Míg szerinte az ICOM évtizedek óta képviseli a múzeumi gyűjtemények, a történelmi emlékművek, sőt a kultúrtájak érdekeit, az emberekkel, az emberi jogokkal és a társadalmi igazságossággal kapcsolatos érdekképviselési vagy aktivista álláspontok hátrébb szorultak. Hasonlóan tarthatatlannak érezték, hogy a korábbi definíció nem utalt a múzeumok elszámoltathatóságára az általuk kiszolgált társadalmak és közösségek felé, nincs szó a nyugati múzeumi gyűjtemények esetében meghatározó gyarmati vagy más hatalmi, gazdasági vagy egyéb egyenlőtlenségből eredő örökségről való reflexióról, nem foglalkozik a dekolonizáció kérdéseivel. Sandahl szövegében többször utalt arra, hogy a múzeumi definíciónak törekednie kell az ICOM szervezetében is érzékelhető nyugati és európai dominancia ellensúlyozására, sőt szinte követelte, hogy globális szakmai szervezetként az ICOM olyan hivatkozási pontokat biztosítson, amelyek útmutatást adnak a globális dél és észak konfliktusaiban, a társadalmi egyenlőtlenségek, az emberi jogok és a demokratikus vagy a részvételen alapuló működés ügyében (Sandahl 2019a).

4.

A szerteágazó és sokrétű elképzeléshalmaz alapján az alábbi, a 2019-es kiotói ICOM közgyűlésen meg nem szavazott definíciójavaslat született: „A múzeumok demokratizáló, befogadó és polifonikus terei a múltakról és a jövőkről folytatott kritikai párbeszédnek. Elismerve és reagálva a jelen konfliktusaira és kihívásaira, műtárgyakat és példányokat őriznek a társadalom által rájuk ruházott felelős-

séggel, különféle emlékeket őriznek meg a leendő generációk számára, illetve egyenlő jogokat és egyenlő hozzáférést biztosítanak az örökséghez minden ember számára. A múzeumok nem nyereségorientált szervezetek. Részvételt biztosítanak, átláthatók, és aktívan együttműködnek a különböző közösségekkel és ezek javára, a gyűjtés, megőrzés, kutatás, közvetítés, kiállítás, és a világ alaposabb megismerése érdekében, azzal a céllal, hogy az emberi méltóságot és társadalmi igazságosságot, a globális egyenlőséget és a világszintű jólétet előmozdítsák.” (5)

5. A javaslat a múzeumok hagyományos feladatainak rögzítése (a gyűjtés, megőrzés, kutatás, közvetítés, kiállítás) mellett radikális kísérletet tett arra, hogy a 21. század különböző múzeumi törekvéseit sűrítse. A szövegben árnyaltabban és rétegzettebben jelennek meg a különböző múzeumi funkciók, nemcsak a tárgyakon, a gyűjteményeken, a számukra biztonságot nyújtó tereken, a jelenüket és jövőjüket szavatoló intézményszerűségen van a hangsúly, hanem a hozzájuk kapcsolódó emlékek, örökségi elemek ápolásán túl a befogadáson és a többszólamúságon, a materiális értékek megőrzésének missziójához felzárkóznak a társadalmi nyilvánosság, a társadalmiasítás, az egyenlőség demokratikus szempontjai. A tervezet nem határozta meg, hogy egy múzeumban ki dönt a múzeum céljairól és tevékenységéről, alapvetően lehetővé tette, hogy a közösségben bárki és mindenki együttműködhessen a múzeummal (Davis 2022: 91–92.).

6. Hasonlóan érdekes a fogalomalkotók viszonya az idővel. A klasszikus múzeumok hagyományosan a múlt, a múlt örökségeinek megőrzésére fókuszálnak. A 2019-es javaslat talán abban tér el (a profitszerzéshez való viszony mellett) a 2022-ben elfogadott definíciótól leginkább, hogy a múzeum tekintetének fókuszát kitágítja, a történeti, visszatekintő nézőpontot átfordítja a jelen és a jövő kérdéseire is, ezáltal lehetővé teszi, hogy a kortárs társadalmi igényekre is koncentráljanak, erősítsék kapcsolati hálójukat, megszólaljanak, aktív szerepet vállaljanak aktuális regionális és globális ügyekben, kritikai párbeszédet kezdeményezzenek. A definíciójavaslatból felsejlő ideális múzeumnak már nem csak az a küldetése, hogy a múlt örökségét megőrizze, hanem hogy a jelent és a jövőt élhetőbbé tegye, minél többek számára.

A világkultúra múzeumok, újmuzeológia vs. definícióalkotó vita

7. Az elfogadott és az el nem fogadott definíció közötti eltérés érzékelteti, mekkora különbség van a világ különböző múzeumainak gyakorlatai között. Nemcsak arról van szó, hogy a 2019-es javaslat hossza és jellege miatt inkább a küldetési nyilatkozatok műfaját idézi, mintsem a definíciók szükséges tömörségét. Arról sem, hogy az ajánlat nem használható olyan normatív szöveggént, amelyet az ICOM intézményi partnerei meghatározásakor és a tagok felvételekor figyelembe vehet, és nem alkalmas arra, hogy különböző országok múzeumi törvényeibe beépüljön. (6) Sőt arról sem, hogy nem veszi tudomásul azokat a gazdasági és politikai realitásokat, amelyek a világ számos pontján akadályozzák a múzeumokat abban, hogy ki nyilvánított etikai kötelezettségeik szerint cselekedjenek (Robinson 2021: 2). Nyilvánvalóan ahhoz, hogy a kiotói konferencia résztvevőinek hetven százaléka a definícióról való döntés elhalasztása mellett voksoljon, hozzájárult az is, hogy az ICOM vezetése nem hagyott elegendő időt az amúgy is, főleg francia részről már a

kongresszus előtt támadott javaslat megvitatására, (7) másrészt bizonyos kvantitatív elemzések abba az irányba mutattak, hogy az ICOM és az MDPP nem vette teljes mértékben figyelembe az amúgy is későn, 2019-ben lebonyolított, 269 javaslatot hozó konzultáció eredményeit a végső kiírt javaslat megszövegezésekor.

Ha ez megtörtént volna, érzékelték volna, hogy a definíció társadalmi igazságossági szempontjainak prioritásba helyezése nem kapott egyértelmű támogatást az ICOM tagságában (Robinson 2021: 14).

8.

Az ICOM francia nemzeti bizottsága már az MDPP jelentésére reagálva kifejtette aggályait. Amellett, hogy számos megállapítással egyetértettek, a hipertrófiás látásmód kísértésével szemben kifejtették, hogy a múzeumok nem képesek mindenre, valamint kifejezték ellenérzéseiket a posztkolonialista látásmóddal és az általuk megosztónak vélt megfogalmazásokkal kapcsolatban. Juliette Raoul-Duval, a francia ICOM elnöke több dokumentumban is hangsúlyozta, hogy az új definíció nem felel meg az ICOM etikai kódexének, megkérdőjelezi az európai múzeumok történetét és jelenlegi felfogását, politizál, valamint megosztja a szervezet tagságát.

(8) Még a 2021. március 15. és 18. között megrendezett 44. ICOFOM szimpóziumon is sokan úgy érezték, hogy megkérdőjelezi azokat, akik a hagyományos módon kötődnek az európai múzeumok küldetéséhez, prioritásként kezelik a tárgyi és szellemi örökség megőrzését és a tanult kultúra érvényességét. Mások pedig azt nem értették, miért akarnak a múzeumok aránytalan felelősséget vállalni a társadalmi igazságosság kérdésében, miközben a posztkolonializmus, a dekolonizáció szükségessége is vitát váltott ki (Bergeron–Rivet 2021: 14).

9.

Bár már önmagában a francia nyilatkozatokból is kirajzolódik, miért siklott ennyire félre a definícióalkotás csaknem ezer résztvevőt bevonó folyamata, érdemes más aspektusból is megvizsgálnunk a kérdést. A viták nyomán felsejlik az a szakadék, amely a különböző országok, valamint az eltérő típusú és méretű múzeumok praxisa között húzódik. Az ICOM, a párizsi székhelyű, tagságon alapuló szervezet mintegy negyvenezer tagot számlál öt földrész 141 országából, egyszerre kínál fórumot a történeti, művészeti, természettudományi, technikatörténeti, irodalmi, néprajzi és más gyűjteményeket gondozó, eltérő méretű és fenntartású intézményeknek.

10.

A 2019-es vita során többek között az európai néprajzi és a latin-amerikai múzeumok gyakorlata, annak más intézménytípusoktól való teljesen eltérő metódusai kerültek előtérbe. A latin típusú újmuzeológia az 1970-es évek óta más utakon jár, mint az európai vagy az észak-amerikai: a mindennapi gyakorlatában, stratégiai elképzeléseiben fél évszázada hangsúlyos a közösségekkel való együttműködés, a társadalmi kérdésekben való aktív részvétel, az aktivizmus, a saját tudományos területen való kísérletező kedv (Wilhelm 2013: 13; Sári 2023: 4).

11.

Még többen hivatkoztak arra, hogy a 2019-es definíciójavaslatban elsősorban azoknak a világkultúra, antropológiai és néprajzi múzeumoknak a szakmai gyakorlata jelenik meg, amelyek új muzeológiai módszertanában a polifónia, a partnerség, a befogadás és a társadalmi felelősségvállalás, valamint a tudás és a gyűjtemények megosztása a származási országok múzeumaival nagy szerepet játszik (Sári 2023: 14; Engelsman 2019). Különösen az MDPP elnökének, Jette Sandahlnak a szakmai háttere került előtérbe, aki igazgatója volt többek között a svédországi Világkultúra Múzeumnak (Världskulturmuseet) és a Dán Nőmúzeumnak (Kvindemuseet, ma: KØN - Gender Museum Denmark). Sandahl érdeklődésének

középpontjában évek óta az áll, hogyan válhatnak a múzeumok olyan társadalmi és kulturális platformokká, ahol egy közösség, egy város, egy régió, egy nemzet megfogalmazhatja aggodalmait, konfliktusait, reményeit és félelmeit, valamint miként működhetnek a múzeumok a társadalom szövetének szerves részeként. Ahogyan egy tanulmányában fogalmazott: „A múzeumokat nem lehet a társadalmon kívül meghatározni vagy megérteni. Az új múzeumi definíciónak el kell ismernie és kritikusan tükröznie kell a társadalmi egyenlőtlenségek, valamint a hatalom és a gazdagság aszimmetriáit, amelyek megzavarják a kontinensek közötti geopolitikai kapcsolatokat, valamint a nemzeti, regionális és helyi társadalmi összefüggéseket. Ugyanígy nem hagyhatja figyelmen kívül a természet pusztulásának, valamint az emberek és a természet közötti fenntarthatatlan kapcsolatnak a riasztó válságát. Ezen túlmenően, ezzel kapcsolatos és egyre erősödő kritikai aggodalomra ad okot, hogy a múzeumok milyen elszámoltathatósággal és átláthatósággal szerzik meg és használják fel a rendelkezésükre álló anyagi, pénzügyi, szellemi és társadalmi erőforrásokat” (Sandahl 2019b).

12.

Sandahl az ICOM MDPP mellett számos más nemzetközi projektben is dolgozott, többek között az Európai Múzeumi Fórum (European Museum Forum/EMF) elnökeként hatással volt arra, milyen elvek alapján döntenek az év európai múzeuma verseny díjazottjairól. A definíciójavaslattal szinte egybecseng a hatályos versenykiírás, amely azon intézmények jelentkezését kéri, amelyek elkötelezettek az emberi és polgári jogok, a demokrácia, a fenntarthatóság, illetve a kultúrák, a társadalmi és a politikai határok közötti hidak építése mellett (Magyar Múzeumok Online 2022). 2021-ben jelent meg a *Revisiting Museums of Influence* című kötet, amely az elmúlt negyven év ötvenegy díjazott múzeumának portréját elemzi, bemutatva, hogyan rendeződött át az intézmények fókusza, annak szellemében, hogy ne csak valamiről szóljon, hanem valakiért is („from being about something to being for someone”; (O’Neill et al. 2021). A kötetben kitapintható, hogy ezek az elképzelések miként váltak elérendő normává a progresszivitásra törekvő európai múzeumok világában.

13.

Ez azonban nemcsak az európai kontinensre jellemző. Az új muzeológiai elképzelések az MDPP többi, más kontinensekről érkező képviselője tevékenységében is fontos szerepet játszottak. W. Richard West, a Los Angeles-i Autry Museum of the American West és a Smithsonian National Museum of American Indian Museum vezetőjeként életét az amerikai indián közösség szolgálatának szentelte. Margaret Anderson történész nőtörténeti munkái, gender-kutatásai mellett úttörő szerepet játszott Ausztráliában, hogy a múzeumokat közösségi csoportokkal való együttműködésre ösztönözte. Pályafutása során különösen érdekelték a múlt ellentmondó nézeteiről és a múzeumok „nehéz történelmek” bemutatására való képességéről szóló viták. Kenson Kwok, az *Új trendek a múzeumi partnerségekben, tulajdonjogban és irányításban* témacsoport vezetője az Ázsiai Civilizációk Múzeuma (Asian Civilisations Museum) és a Peranakan Múzeum (Szingapúr) alapítójaként vált ismertté, a kenyai George Abungu régész a geopolitika, migráció és dekolonizáció téma irányítója régiségek illegális kereskedelmével foglalkozó nemzetközi állandó bizottság elnökeként volt felelős volt az elloptott műtárgyak Kenyába történő visszaszállításáért és a régiségek illegális kereskedelmének visszaszorításáért. David Fleming a Liverpooli Nemzeti Múzeumok (National Museums Liverpool) igazgatójaként a nehéz és bonyolult témák és a nemzetközi emberi jogi múzeumi tevékenység szakértőjeként tett szert ismertségre, bemutatva, hogy a múzeumok gyűjteményeik segítségével párbeszédre ösztönözhetik az embereket. A Costa Rica-i

Lauran Bonilla-Merchav művészettörténész a latin-amerikai muzeológia képviselőjeként szintén otthonosan mozgott az új muzeológiában, az olasz Alberto Garlandini – ICOM elnök – a kulturális örökség kezelésének szakértője. A török Afşin Altaylı független muzeológusként különböző múzeumi és örökségvédelmi projekteken szerzett rálátást a jelen folyamataira.

14.

Nem véletlen, hogy a francia François Mairesse, az Université Sorbonne Nouvelle muzeológia és kulturális közgazdaságtan professzora mondott le az MDPP megbízásáról és nevezte divatos értékek kijelentésének és részben aberráltnak a javaslatot egy nyilatkozatában (Sári 2023: 14). Későbbi tanulmányában ki is fejtette, hogy a kiotói indítvány csekély mértékben tükrözte az ICOM-tagok elképzeléseit. Kritikai szövegében a definíciójavaslat formai elmeit és inspirációs forrásait elemzi. Ő az, aki párhuzamot fogalmazott meg a göteborgi Világkultúra Múzeum (Världskulturmuseet) párbeszédre és reflektív gondolkodásra, sokféleségre, vitákra ösztönző küldetési nyilatkozata (9) és az MDPP javaslata között, valamint megkérdőjelezte az MDPP tagjai által képviselt muzeológiai szemlélet reprezentativitását az ICOM-tagság körében. Véleménye szerint egy nemzetközi szervezetnek a közös nevezőt, és nem az egyedi megoldásokat, elérni kívánt célokat kell meghatározni. Erre nem alkalmas az angolszász és latin-amerikai országokban erős, „gender és posztkoloniális tanulmányok által befolyásolt, multikulturális” újmuzeológia, amely a klasszikus múzeumot „túlságosan univerzálisnak, nyugatinak, imperialistának, maszkulinnak, fehérnek és a kisebbségeket figyelmen kívül hagyónak” láttatja, mivel ezek az – általa is izgalmasnak tartott – elképzelések kizárnának minden más látásmódot, ha nemzetközi definícióban ratifikálnánk őket (Mairesse 2020).

15.

Érdemes összehasonlítani ezeket az érveket a holland Steven Engelsmanével, aki a leideni Nemzeti Néprajzi Múzeum (Museum Volkenkunde) igazgatása után 2012 és 2017 között a bécsi Museum für Völkerkunde-t vezette, az ő nevéhez kapcsolódik az intézmény teljes átalakulása, valamint névváltoztatása. Az így létrejött Weltmuseum Wien nyerte el 2019-ben a leginnovatívabb múzeumnak járó Kenneth Hudson-díjat az Év Európai Múzeuma megmérettetésén. Az ICOM definícióváltásának kiotói kudarca után Engelsman feltette a sokakat foglalkoztató kérdést: miért nem tudott azonosulni a tagság az MDPP javaslatával? Írásában ő is kitér a bizottság tagjainak progresszív gondolkodására, valamint a világkultúra múzeumok általánostól eltérő gyakorlataira. „Ezek a világkultúra múzeumok nagyon új fejlesztések; a kulturális identitás és sokszínűség kérdéseivel foglalkoznak, és a társadalmi felelősségvállalás kérdései vezérlik őket” – fogalmaz, majd kifejti, hogy az európai néprajzi múzeumok mély válságot éltek meg, és az 1990-es évektől szembenéztek gyarmati örökségükkel, az egyetemes emberi jogi (ENSZ), kulturális sokszínűségről és szellemi örökségről (UNESCO), valamint az éghajlatváltozásokról szóló (IPCC) egyetemes nyilatkozatokat figyelembe véve új utakat kerestek (vö. Fromm 2016). A kísérletezés meg is hozta az eredményeket, (10) a világ élvonalába lendítette az itt dolgozó szakembereket, akik nemzetközi szinten is át kívánták adni saját tapasztalataikat, a megszokott, gyakran aktivizmusból is táplálkozó lendülettel egyetemes kritériummá akarták tenni saját víziójukat (Engelsman 2019). Az, hogy az ICOM definíciójának revíziójakor ez a többéves előkészítő folyamatok ellenére sem sikerült, jelzi, hogy bár a világ múzeumi szakemberei szimpatizálnak ezekkel a folyamatokkal, mégis ragaszkodnak ahhoz, hogy a múzeum mint intézménytípus megőrizze sokféleségét, és szakemberei egyéni módon reagálhassanak a különböző kihívásokra, saját utakat tapossanak ki.

Érzékelhetővé vált, hogy a 21. században nem egyetlen univerzális muzeológia létezik, hanem különféle muzeológiai megközelítések és kifejezések hálózata alakult ki.

Gyökeres változások Kiotó és Prága között

16.

Az ICOM sokat tanult a kiotói kudarcból, a kongresszus után újrakezdte a definícióalkotás folyamatát, és a korábbinál jóval összetettebb csapatot alakított ki, azaz különböző háttérű, kulturális származású, gyakorlatú és korú szakembereket vont be a munkába. A világ minden tájáról 126 bizottság vett részt az új múzeumdefiníció kidolgozásában. Az összrészvételi arány 70,7% volt. A folyamatért egy új, önálló bizottság, az ICOM Define felelt, amely a teljes folyamatot és az alkalmazott módszertant átláthatóvá tette. (ICOM 2022a; 2022b) A bizottság a korábitól eltérően két társelnökkel (az MDPP-ben is tevékeny Costa Rica-i Laurant Bonilla-Merchav művészettörténésszel és a brazil Bruno Brulon Soares múzeum- és örökségtudományi szakemberrel), valamint jóval több taggal dolgozott, kiegészülve új régiók, országok, szakterületek képviselőjével. (11) Tizennyolc hónapon keresztül négy konzultáció követte egymást. (12) Az első három konzultáció után, analitikai eszközöket is felhasználva öt definíciójavaslatot bocsátottak közre, amelyet a bizottságok rangsorolhattak, valamint véleményt nyilváníthattak róluk. A válaszok elemzése után két definíciójavaslat született, amelyek közül online szavazással dönthetett a tagság. Az alig eltérő többséggel elfogadott változatot (52: 51, 3 tartózkodás) végül Prágában 2022. augusztus 24-én 92,41 százalékos egyetértéssel (487 szavazat mellett, 23 ellene, 17 tartózkodás) fogadta el az ICOM kongresszus. (ICOM 2022c)

17.

A 2019-es kiotói és a 2022-es prágai ICOM kongresszus között alapvető változásokon ment át a világ és maga a nemzetközi szervezet is. A koronavírus világjárvány következtében egyszerre és alapvetően változtak meg világszerte a munkamódszerek. A múzeumok kényszerű zárvatartása, az otthoni munkavégzés kötelező jellege valamennyi kontinensen egyszerre tette mindennapossá az online kommunikációt, a digitális eszközök korábbinál professzionálisabb használatát a szektorban, egyre többen tanulták meg a különböző videokommunikációs eszközöket, valamint a közösségi munkavégzésre alkalmas szoftverek kezelését. A múzeumok jelentős részének működését, sőt a létét is fenyegető krízishelyzet arra készítette a közgyűjteményekre fókuszáló nemzetközi szervezeteket, hogy folyamatosan monitorozzák a területet. Az ágazat szakembereinek digitális kompetenciái fejlődésnek indultak. Egyre könnyebb volt olyan online kérdőíves kutatásokat végezni az öt kontinens államainak múzeumaiban, amelynek eredményei azonnal kiértékelhetővé és publikálhatóvá váltak, muníciót adva a nehéz helyzetbe került szektornak. Így az első, a második és a harmadik hullám alatt is több nemzetközi szervezet – így az ICOM is (ICOM 2020a; 2020b; 2021) – egyazon időben vizsgálta a kulturális és örökségi helyszínek reakcióit. Ha figyelembe vesszük, hogy az egyes országok is végeztek kutatást a pandémia kulturális intézményekre gyakorolt hatásairól, kijelenthetjük, hogy soha ennyi, egymást kiegészítő, kontrolláló publikált adat nem állt rendelkezésre a világ múzeumairól. Ez azt is jelent, hogy a múzeumok a korábbinál jóval többet megtudhattak egymás működéséről, nehézségeiről. Ehhez az is hozzájárult, hogy a különböző intézmények tevékenysége az online térben zajlott, amiről földrajzi távolságtól, időbeli eltérésektől függetlenül bárki tapasztalatot gyűjthetett (Berényi 2022).

18.

Az új definíció részeként is megjelenő inklúzió, hozzáférhetőség, sokszínűség, fenntarthatóság, részvételiség olyan fogalmak, amelyek a világjárvány múzeumi online projektjeiben sokat szerepeltek. Azáltal, hogy a múzeumok privát fotók feltöltésére biztatták az embereket, viccelődtek, eddig nem ismert hangok megszólalását tették lehetővé kontroll nélkül, soha korábban nem tapasztalt rugalmasságról tettek bizonyosságot a világjárvány alatt. A kurátorok világszerte szakítottak a hivatalos hangnemmel, sokszor a saját diszciplínájuk hagyományaitól eltérően, a korábbinál szubjektívebben fogalmazták meg nézeteiket. A múzeumok a járvány alatt a társadalom problémái iránt is érzékenyebbé váltak. 2020-ban és 2021-ben a Föld Napjához csatlakozva a világ múzeumai a közönségüket bevonva #MuseumsGoGreen hashtaggel a klímaválságról beszéltek és beszéltették követőiket. Különösen a 2020-as Black Lives Matter tiltakozások járták be a bolygót, amelyek újbóli vizsgálatra készítették a múzeumokat a sokszínűség hiánya miatt, a múzeumi személyzet, valamint a gyűjtemények tárgyai tekintetében egyaránt, miközben a szakemberek új online tartalmakkal, programokkal, tárgygyűjtő kampányokkal álltak ki az egyenlő bánásmód mellett (Berényi 2021).

19.

A járvány óta más folyamatok is megfigyelhetők (Kreps 2020). Újabb fokozatba kapcsolt Európa-szerte és az Egyesült Államokban az egykori Benini Királyság elrabolt műtárgyainak a visszaszolgáltatása, a múzeumi gyűjteményekben elhelyezett emberi maradványok témája, az ukrajnai háborúk során a kulturális örökség védelme. Az energiaválsággal és a klímaváltozás aggasztó erősödésével párhuzamosan pedig a múzeumok egyre gyakrabban kezdeményeznek párbeszédet az intézmények fenntarthatóságáról, annak szorongató kilátásairól. Míg a legtöbb problémához rendelt kulcsszót az új definíció, talán legnagyobb adóssága a jelen számára, hogy nem ad útmutatást azoknak, akik műtárgyállományuk állandóságát nem gyarapítással mozditják el, hanem kiemelnék belőle tárgyakat, hogy a forrásközösségeknek visszaadják. Az ezzel kapcsolatos javaslatok háttérbe szorulása jelzi, hogy itt rejlenek a múzeumi világ legvitatottabb kérdései.

Összegzés

20.

2022-ben ötvenedik évfordulója volt annak a híres Santiago de Chile-i kerekasztalnak és nyilatkozatnak, amely alapvetően befolyásolta a múzeumelméleti gondolkodást és a múzeumi módszereket, sőt az egész kulturális szektor figyelmét felhívta a társadalmi egyenlőtlenségekre, megalapozta a különböző megközelítések (új, kritikai, társadalmi, részvételi, kísérleti, közösségi alapú stb. muzeológia, posztkoloniális fordulat) iránti nyitottság alapjait (Brulon Soares 2022). Bár már rögtön az 1974-es ICOM definícióban érzékelhető volt az elmozdulás a klasszikus gyűjtés – megőrzés – bemutatás irányából a közösségi szükségletek felé a „társadalom és annak fejlődésének szolgálatában álló” fordulat elfogadásával, a prágai, nemcsak felfrissített, hanem újrafogalmazott definíció jelzi, hogy mélységében alakul át a múzeumi világ. Az ICOM múzeumdefiníciója olyan paramétereket sűrít, amelyek a gazdasági, politikai, szociokulturális és környezeti kontextusok széles skálájában működő intézmények és szervezetek küldetését formálhatják (Stefano 2022), cselekvésre ösztönözhetnek, hogy az intézmények aktív közösségi hálózatokat működtessenek maguk körül, és felvesgyék a harcot a jelen globális és regionális kihívásaival, miközben klasszikus, a tárgyi és szellemi örökség megőrzéséhez kapcsolódó alapfeladataik is megmaradtak, sőt maga az ICOM szervezete sem

hullott szét. A kiotói és a parágai ICOM kongresszus között eltelt időszak legnagyobb eredménye, hogy megvilágította, milyen mélyreható változások zajlanak a szektorban, hányféle intézmény is lehet, amire ma „múzeumként” gondolunk. Ennek a sokszínűségnek a tapasztalata tehát a múzeumok 21. századának kezdte.

21.

A 2022-ben elfogadott múzeumdefiníció és az előtte lezajlott globális szakmai vita függetlenül attól, hogy egy új, az aktuális jelen kihívásaira, folyamataira nyitott meghatározással gazdagította a világot, képes volt arra, hogy a folyamatban lévő kérdéseket, diskurzusokat ne lezárja, hanem inkább még többek számára megnyissa, láthatóvá tegye. Önmagában a definícióalkotás folyamata, amely egy zárt, elitista múzeumi modell végét jelentette, megmutatta, miként lehet a klasszikus múzeumi értékek megőrzése mellett egyetlen meghatározásba sűríteni a nemzetközi szervezet tagságára jellemző diverzitást. Mindemellett a definícióalkotás folyamata arról is vallott, hogy a végül elfogadott meghatározás a nemzetközi intézmény gyakorlatában is működik. A tény, hogy a tagság egy része kiállt a saját véleménye mellett, nem fogadta el egy markáns hangon megszólaló, aktív és határozott küldetéssel rendelkező szakmai kör elképzelését, hanem termékeny vitába szállt azzal, majd képes volt egy még demokratikusabb alkotófolyamat módszertanát kidolgozni és megvalósítani, azt bizonyítja, hogy a múzeumok képesek a közösségek részvételével etikusan és szakszerűen működni. Azaz nem csupán hangzatosan állítja, hogy a „múzeum a nyilvánosság számára nyitott, hozzáférhető és befogadó, elősegíti a sokszínűséget és a fenntarthatóságot”, „etikusan, szakszerűen és a közösségek részvételével működik és kommunikál”, hanem meg is éli azt.

Jegyzetek

1 „A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically, professionally and with the participation of communities, offering varied experiences for education, enjoyment, reflection and knowledge sharing.”

2 Az ICOM Magyarország *A múzeum definíció. Hozzáférés a fogalmakhoz* témapon részletesen tárgyalta a meghatározás kifejezéseit. Az előadások visszanezhetők itt: <https://www.youtube.com/live/6tTmADZVDNE?feature=share> (utolsó letöltés: 2023. 02. 05.)

3 Az ICOM korábbi definíciója az ICOM Statutes 2007-es változata szerint: „A múzeum profitra nem törekvő, a társadalom fejlődése szolgálatában álló, a köz számára nyitott állandó intézmény, amely az emberek és környezetük anyagi és szellemi bizonyítékait gyűjti, megőrzi, kutatja, közvetíti és kiállítja tudományos, közművelődési és szórakoztató céllal”.

4 Sári Zsolt az ICOM Magyarország *A múzeum definíció. Hozzáférés a fogalmakhoz* című, 2022. november 30-án tartott konferenciáján részletesen összefoglalta a szervezet definícióalkotó tevékenységének történetét (lásd Sári 2022).

5 Galambos Henriett fordítása (Galambos 2019a).

6 Az ICOM múzeumdefiníciója szinte teljes egészében megtalálható olyan országok nemzeti jogszabályaiban, mint Brazília és Olaszország, és részben olyan országok jogszabályaiban is használatos, mint Belgium, Kína, Dánia, Franciaország, Lengyelország, Portugália, Dél-Afrika, Spanyolország, Svédország. Számos más országban az ICOM-definíciót használják a kulturális politikában, etikai kódexek alapjaként, vagy részben átveszik a nemzeti intézmények és szövetségek – ez a helyzet Argentínában, Ausztráliában, Belgiumban, Kanadában, Hollandiában, Új-Zélandon és az Egyesült Államokban (Brulon Soares 2020: 22).

7 A definíciómódosítás kiotói kudarcának az okairól részletesen lásd Sári 2022:15–16., de hasznos a 2019-es konzultációs szakaszban benyújtott 269 definíciós javaslat kvantitatív tartalmi elemzését is elolvasni: Robinson 2021.

8 *Travaux du Comité permanent pour la définition du Musée, perspectives et potentiels. Contribution du comité national français de l'ICOM és Projet de nouvelle définition du musée proposée par ICOM. La position d'ICOM France.* <https://www.icom-musees.fr/actualites/projet-de-nouvelle-definition-du-musee-proposee-par-icom> (utolsó letöltés: 2023. 02. 05.).

9 „The aim of the Museum of World Culture is to function as a platform for dialogues and reflections, where many different voices can be heard and controversial and contentious topics discussed – a place where people can feel at home and reach across borders.”

10 Ha csak a hazai múzeumi világot tekintjük át, itt is felfigyelhetünk arra, hogy a kortárs művészettel foglalkozó intézmények mellett az etnográfiai gyűjteményekkel, témákkal foglalkozó múzeumok kiemelt ügyként foglalkoznak a társadalmiasítással, részvételiséggel, fenntarthatósággal. Csak néhány példa: Etnomobil programok, a ...*Nyitott Múzeum... Részvétel, együttműködés, társadalmi múzeum* című kötet, valamint a *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején* című kötet (2018) a Néprajzi Múzeumban, a *Robog a Skanzen* projekt, ugyanitt az intézmény demencia projektje, vagy a más intézményekkel együtt megvalósított *Cselekvő közösségek – aktív közösségi szerepvállalás* projekt.

11 ICOM Define – Standing Committee for the Museum Definition. <https://icom.museum/en/committee/icom-define-standing-committee-for-the-museum-definition/> (utolsó letöltés: 2023. 02. 05.).

12 Sári Zsolt részletesen bemutatta ez a folyamatot: Sári 2023.

Irodalom

Berényi Marianna

- 2021 Online szálakkal összevarrva – múzeumi közösségek a világhálón. *Tudásmenedzsment* 22. 2021. 2. (különszám) 65–188. <https://doi.org/10.15170/TM.2021.22.K2.9>
- 2022 Posztdigitális jelen: a pandémia hatása a múzeumok online tereire. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Járvány-lét-helyzetek. A Covid19-világjárvány hatása a mindennapokra és a társadalomkutatásra*. 137–170. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, Budapest: Néprajzi Múzeum.

Bergeron, Yves – Rivet, Michèle

- 2021 Introduction. Decolonising museology or „re-formulating museology”. *ICOFOM Study Series* 49. 2021. 2. <https://doi.org/10.4000/iss.3500>

Brulon Soares, Bruno

- 2020 Defining the museum: challenges and compromises of the 21st century. *ICOFOM Study Series* 48. 2020. 2. <https://doi.org/10.4000/iss.2325>

Davis, Ann

- 2022 Defining Museum. *ICOFOM Study Series* 48. 2020. 2. <https://doi.org/10.4000/iss.2385>

Engelsman, Steven

- 2019 What is a museum? And why did ICOM fail to answer the question in Kyoto... *Museumpeil* 2019. october 7. <https://www.museumpeil.eu/what-is-a-museum-and-why-did-icom-fail-to-answer-the-question-in-kyoto/> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)

Fromm, Annette B.

- 2016 Ethnographic museums and Intangible Cultural Heritage return to our roots. *Journal of Marine and Island Cultures* 5. 2016. 2. 89–94. <https://doi.org/10.1016/j.imic.2016.10.001> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)

Galambos Henriett

- 2019a A meg nem szavazott múzeum definíció: beszámoló a kiotói ICOM-közgyűlésről. *Magyar Múzeumok Online* 2009. október 9. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/a-meg-nem-szavazott-muzeum-definicio-beszamolo-a-kiotoi-icom-kozgyulesrol> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)
- 2019b A Múzeum definíciója. *Magyar Múzeumok Online* 2019. október 25. <https://www.magyarmuzeumok.hu/cikk/a-muzeum-definicioja> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)

ICOM

- 2020a ICOM - Survey: Museums, museum professionals and COVID-19. <https://icom.museum/en/covid-19/surveys-and-data/survey-museums-and-museum-professionals/> (utolsó letöltés: 2023. 02. 12.)
- 2020b Follow-up survey: the impact of COVID-19 on the museum sector. <https://icom.museum/en/covid-19/surveys-and-data/follow-up-survey-the-impact-of-covid-19-on-the-museum-sector/> (utolsó letöltés: 2023. 02. 12.)
- 2021 Museums, museum professionals and COVID-19: the third ICOM report is online. <https://icom.museum/en/news/museums-and-covid-19-third-icom-report/> (utolsó letöltés: 2023. 02. 12.)
- 2022a ICOM Define Methodology (2020–2022) <https://www.icomus.org/icom-define-methodology> (utolsó letöltés: 2023. 02. 05.)
- 2022b Standing Committee for the Museum Definition – ICOM Define. Final Report (2020–2022) https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/07/EN_EGA2022_MuseumDefinition_WDoc_Final-2.pdf (utolsó letöltés: 2023. 09. 14.)
- 2022c Museum Definition. <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/> (utolsó letöltés: 2023. 02. 05.)

Kreps, Christina

- 2020 Afterword. The Work of Culture, Heritage, and Musealized Spaces in „Unprecedented Times”. *Museum Worlds* 8. 2020. 1. 102–110. <https://doi.org/10.3167/armw.2020.080108>

Magyar Múzeumok Online

- 2022 Megjelent a European Museum of the Year Award, az Európai Év Múzeuma Díj 2023 felhívása az EMF kiírásában! 2022. 02. 12. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/megjelent-a-european-museum-of-the-year-award-az-europai-ev-muzeuma-dij-2023-felhivasa-az-emf-kiirasaban> (utolsó letöltés: 2023. 02. 05.)

Mairesse, François

- 2020 Museum Diversity Through The Lens Of The Kyoto Definition. *Muzealnictwo* 2020. 61. 75–79. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.1605>

O'Neill, Mark – Sandahl, Jette – Marlen Mouliou (eds.)

- 2021 *Revisiting Museums of Influence. Four Decades of Innovation and Public Quality in European Museums*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003003977>

Robinson, Helena

- 2021 Debating the 'museum'. A quantitative content analysis of international proposals for a new ICOM museum definition. *International Journal of Heritage Studies* 27. 2021. 11. 1163–1178. <https://doi.org/10.1080/13527258.2021.1960886>

Sandahl, Jette

- 2017 *The Challenge of Revising the Museum Definition*. <https://icom.museum/en/news/the-challenge-of-revising-the-museum-definition/>
- 2019a The museum definition as the backbone of ICOM. *Museum International* 71. 2019. 1–2. 1–9. <https://doi.org/10.1080/13500775.2019.1638019>
- 2019b Addressing Societal Responsibilities Through Core Museum Functions and Methods. The Museum Definition, Prospects and Potentials. *Museum International* 71. 2019. 1–2. IV–V. <https://doi.org/10.1080/13500775.2019.1638016>

Sári Zsolt

- 2022 Az ICOM új múzeum definíciója – több ezer múzeum, több mint száz ország, egy definíció. <https://icomhungary.hu/hu/node/85> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)
- 2023 Az ICOM múzeum definíciójának története és evolúciója. <https://icomhungary.hu/hu/node/89> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)

Stefano, Michelle L.

2022 Renewing museum meanings and action with intangible cultural heritage. *The International Journal of Intangible Heritage* 17. 2022. 234–238.
<https://www.ijih.org/volumes/article/1055> (utolsó letöltés: 2023. 02. 13.)

Wilhelm Gábor

2013 Az új muzeológia fogalmai és problémái. *Néprajzi Látóhatár* 22. 2013. 2. 8–29.